

ÇEKİM EKLERİ

Çekim ekleri sözcüklerin birbirleriyle ilgi kurarak bir ilişkiye girmesini sağlayan eklerdir. Bunlar, isim ve fiillerin diğer sözcüklerle ilgisini kuran, dile işlevlik kazandıran ekler olarak görülürler.

Çekim ekleriyle ilgili olarak şu özelliklerin bilinmesi gerekmektedir:

Yapım ekleriyle karşılaştırıldığında çekim eklerinin kullanım alanı sınırsız olduğu için bu ekler çok işlektir.

Çekim eki, sözcüğe yeni anlamlar katmaz, onun diğer sözcüklerle ilgi kurmasını sağlar.

İçtenlik, gündelik, ondalık, toptancı gibi birkaç istisna örnek dışında yapım eklerinden önce çekim ekleri gelemmez.

Çekim ekleri, sözcüğün yapısında değişikliğe yol açmaz. Mesela, çekim eki alan bir sözcük *türemiş sözcük* sayılmaz.

Birkaç çekim eki (-yor, -ki) dışında, çekim ekleri genellikle ünlü ve ünsüz uyumlarına uyar.

Bir sözcüğe aynı cinsten iki çekim gelemmez. Mesela, bir ismin hem belirtme hâli eki hem bulunma hâli eki alması gibi bir durum söz konusu olmaz. *Bir-i-si, hep-i-si, kim-i-si* örneklerinde peş peşe iyelik eki gelmesinin sebebi, ilk eklerin sözcüğüyle kalıplaşmış olmasındandır.

Yapım eklerinde olduğu gibi çekim eklerinde de isme gelen çekim ekleri fiile; fiile gelen çekim ekleri isme gelmez.

Çekim ekleri, isim ve isim soyundan sözcüklere gelen *isim çekimi ekleri* ve fiillere gelen *fiil çekimi ekleri* olmak üzere iki çeşittir:

İsim Çekim Ekleri

İsim çekimi ekleri beş grupta incelenir.

1. Çokluk Eki

Çokluk eki sözcükler arasında bir ilgi kurmaktan çok ismin karşıladığı nesnenin ya da kavramın sayısının birden fazla olduğunu gösterir: *çocuk-lar, soru-lar, sokak-lar, düşünce-ler, gelen-ler, güzel-ler, öğrenci-ler* vb.

Özbekler, Türkler, Ruslar; Konyalılar, köylüler gibi boy, millet ve yer adlarından sonra gelen **-lar, -ler** eki topluluk ve genelleme kavramı verir.

Kişi adlarından ve akrabalık bildiren isimlerden sonra getirilen **-lar, -ler** eki, **-gil** eki görevinde *topluluk ve aile* kavramı verir: *Bahadırlar, Betüller, Yiğitler; annemler, dayımlar, teyzemler.*

Tanınmış kişilerin adlarından sonra kullanılan çokluk eki, çokluk kavramıyla birlikte *saygı ve benzerlik* anlamı da verir: *Fatihler, Mustafa Kemaller, Mimar Sinanlar, Tarık Buğralar, Ahmet Rasimler...*

Çokluk ekiyle kurulan ikilemeler de vardır: *dağlar taşlar, eller ellerde, güzeller güzeli, yıllar yılı.*

2. İyelik Ekleri:

Sahiplik bildiren iyelik ekleri, isimlerin karşıladığı nesnelerin bir kişiye veya nesneye ait olduğunu gösteren eklerdir.

anne-m → 1. *tekil kişi iyelik eki*

anne-n → 2. *tekil kişi iyelik eki*

anne-s-i → 3. *tekil kişi iyelik eki*

anne-miz → 1. *çoğul kişi iyelik eki*

anne-niz → 2. *çoğul kişi iyelik eki*

anne-leri → 3. *çoğul kişi iyelik eki*

okul-um

okul-un

okul-u

okul-umuz

okul-unuz

okul-ları

3. Aitlik Eki

İsim soylu sözcüklere gelerek onlara iyelik, aitlik kavramı verir. *Akşam-ki, bugün-kü, demin-ki, önce-ki, öte-ki; benim-ki, senin-ki, onun-ki; yoldaki (ağaç), sayısal lotodaki (şans), gibi.*

4. Hâl (Durum) Ekleri

İsimler, durum ekleriyle başka sözcük veya sözcük gruplarıyla ilgiye girerler. Bu ilgiden ismin yalın olarak veya ek alarak bulunduğu durum ortaya çıkar. Buna *ismin hâlleri* veya *ad durumları* denir.

İsimlerin diğer sözcüklerle kurdukları ilgilere göre hâlleri şunlardır:

a. Yalın Hâl (Nominatif): İsim ve isim görevindeki sözcüklerin taşıdıkları kavramları gösteren, eki olmayan isim hâlidir. İsimlerin teklik, çokluk, iyelik ve soru biçimleri yalın hâldir: *iş, köylü, çiçekler, odamız, televizyonlar mı?* gibi.

b. İlgi Hâli (Genitif): İsmi bir başka isimle ilgili olduğunu gösteren hâlidir. İlgi hâli -ın -in, -un, -ün ekiyle yapılır. Ünlüyle biten isimlerden sonra -su ve ne (*su-y-un, ne-y-in*) sözcükleri dışında- ünlü uyumuna göre -nın, -nin, -nun, -nün eki gelir: *duvar-ın, bilim-in, son-un, gün-ün; insan-ın, çizgi-nin, kamu-nun, konu-nun, oda-nın, öğrenci-nin* gibi.

Eksiz hâli de vardır: *okul yol-u, iş saha-sı, servis dış-ı*

c. Belirtme Hâli (Akkuzatif): İsimleri geçişli fiillere bağlayarak onların taşıdığı kavramı belirtir. Belirtme hâli eki, ünlü uyumuna göre -ı, -i, -u, -ü'dür. Ünlüyle biten isimlerde araya -y- koruyucu ünsüzü girer: *bal-ı, dil-i, soy-u, gün-ü; arkadaş-ı saygı-y-ı, bilgi-y-i, soru-y-u, soy-lu-y-u*

Bu eki alan isimler, cümlede *kimi, neyi* sorularına cevap olarak nesne görevinde bulundukları için bu hâle, *nesne hâli* de denmektedir. *Ev-i (temizledi), kapı-y-ı (kapatıyor), konu-y-u (anlattı), Elif-i (arıyor)* örneklerine dikkat edilirse eylemin bir nesne üzerinde olduğu açıktır.

ç. Yaklaşma Hâli (Datif): Yaklaşma hâlinin eki -a, -e'dir. Ünlüyle biten isimlerde araya -y- koruyucu ünsüzü girer: *boğaz-a, sağ-a, siz-e, şeker-e; Ankara-y-a, tahta-y-a, Bilge-y-e, gölge-y-e, türkü-y-e, kolu-n-a, kendisi-n-e, babası-n-a*

Kişi ve işaret zamirlerine yaklaşma eki geldiği zaman kök ünlüsü bazen değişir: *bana, sana, ona, bize, size, onlara; buna, şuna, ona, bunlara, şunlara, onlara.*

d. Bulunma Hâli (Lokatif): İsmi, kendisinde bulunma ifade eden eylemlerle ilgisini gösteren hâlidir. İsimlere getirilen -da, -de; -ta, -te ekiyle yapılır: *dağ-da, internet sayfası-n-da, sonbahar-da, televizyon-da, bahçe-de, gazete-de, güneş-te, köy-de, kendisi-n-de, siz-de, sınıf-ta, mayıs-ta, beş-te, gençlik-te; geçmişte bugün, yükte hafif, pahada ağır, işinde uzman, beşte bir; ayda yılda, elde avuçta, kıyıda köşede, sağda solda; burnu havada olmak, gözü dışarıda olmak, eli işte gözü oynaşa olmak, kız beşikte çeyiz sandıkta, teşbihte hata olmasın vb.*

e. Çıkma Hâli (Ablatif): İsimlere getirilen -dan, -den; -tan, -ten ekiyle yapılan *bu hâl, ismin kendisinden ayrılma, çıkma, geçiş, uzaklaşma*, ifade eden fiillerle ilgisini gösterir: *ev-den, yol-dan, karanlık-tan, iş-ten...*

f. Vasıta Hâli (Instrumental): Bu hâlin ekleri de ismi fiile bağlar. Ona vasıta ve zaman ifadesi kazandırır.

Vasıta hâli eki olarak “-la” kullanılmaktadır: “annemle, babanızla, elbisesiyle, arabasıyla, anahtarla gibi.

Bu eki almış isimler, cümleye ait fiilin zarfı olurlar.

Ayrıca -n- ekiyle de kullanılırlar: *yaz-ı-n geldim, kış-ı-n Alanya'daydı, güz-ü-n döner.* (zaman)

Kıyı-n kıyı-n uzaklaştı, yüzüme bakmaksız-ı-n konuşuyordu. (durum)

g. Eşitlik Hâli (Ekvatif): Bu hâl ismin eşitlik, gibilik, benzerlik ifade eden hâlidir. Bu hâlin eki “-ça” şeklindedir. Ancak işlendiği için, farklı fonksiyonlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu eki almış isimler cümleye ait fiilin zarfı olurlar.

Dost-ça yaklaştı, iyi-ce sıkıladı, geniş-çe bir mutfaktı, biraz sert-çe konuş, deli-ce koşuyordu...

-casına, -cesine şekilleri de vardır: *Yunus-çasına, deli-cesine...*

h. Yön Gösterme Hâli (Direktif): Bu hâl, ismin bağlandığı fiilin yönünü ifade eder. Bu hâlin ekleri günümüzde artık bir çekim eki olmaktan çıkmış, birkaç sözcüğün sonunda kalıplaşmıştır. Bu hâlin bazı ekleri isimlerin sonunda -ra, bazılarının sonunda -arı, şeklindedir. Eki taşıyan sözcükler cümleye ait fiilin daima zarfı olurlar:

Son+ra,. taş+ra, bu+ra, şu+ra, üz+eri gideriz. Dış+arı iç-eri

5. Soru Eki:

İsimlerin sonuna gelen bir başka çekim ekidir. Bir isim, fiile soru şeklinde bağlanacaksa, soru ekini alır. Soru eki aslında bir edattır. Bu yüzden birlikte kullanıldığı sözcükten ayrı yazılır. Soru ekinden sonra gelen ekler kendisine bitişik yazılır. Bu edat sonradan ekleşerek ünlü uyumuna göre “-mı, -mu” biçimlerine girmiştir.

Evde kimse var mıdır acaba?

Sen mi? O mu?

Ayşe sınava yetişti mi?

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?

Soru anlamının dışında pekiştirme görevinde de kullanılır:

Güzel mi güzel bir ülke.